

वामदेवो गौतमः। बृहस्पतिः, १०-११ इन्द्राबृहस्पती। त्रिष्टुप्, १० जगती

यस्तस्तम्भ सहसा वि ज्मो अन्तान्बृहस्पतिस्त्रिषधस्थो रवेण।

तं प्रत्नास ऋषयो दीध्यानाः पुरो विप्रा दधिरे मन्द्रजिह्वम्॥ ४.०५०.०१

यः। बृहस्पतिः- मेधापालकः। वाचामाधारभूतमेधाधिदेवता बृहस्पतिः। त्रिषधस्थः- भूर्भुवःसुवर्लोकेषु स्थितः। रवेण- शब्देन वाचेति भावः। बृहस्पतेर्वाचामाधारभूतमेधाधिदेवतात्त्वाद्रवशब्दस्य वागित्यर्थः। ज्मः- पृथिव्याः। अन्तान्। सहसा- स्वशक्त्या। वि- विशेषेण। तस्तम्भ- निर्मितवान्। शिथिलान् दृढीकृतवान्। अपक्वान् पक्वं कृतवान्। तम्। प्रत्नासः- पुराणाः। ऋषयः- सूक्ष्मदर्शिनः। दीध्यानाः- दीप्ताः। विप्राः- मेधाविनः। पुरः- पुरतः पूज्यत्वेन। मन्द्रजिह्वम्- मधुरवाचम्। दधिरे- धृतवन्तः॥१॥

धुनेतयः सुप्रकेतं मदन्तो बृहस्पते अभि ये नस्ततस्त्रे।

पृषन्तं सुप्रमदब्धमूर्वं बृहस्पते रक्षतादस्य योनिम्॥ ४.०५०.०२

धुनेतयः- कम्पनगतयः। सुप्रकेतम्- सुप्राज्ञं त्वाम्। मदन्तः- तोषयन्तः। बृहस्पते- मेधाधिदैवत। ये। नः- अस्मदीयाः। अभि ततस्त्रे- त्वामाभिमुख्येन स्तुवन्ति। अस्य- एषाम्। पृषन्तम्- रससिञ्चकम्। सुप्रम्- सर्पणशीलम्। अदब्धम्- अहिंस्यम्। ऊर्वं- विस्तृतम्। योनिम्- देवयजनसदनम्। रक्षतात्- पालय॥२॥

बृहस्पते या परमा परावदत् आ तं ऋतस्पृशो नि षेदुः।

तुभ्यं खाता अवता अद्रिदुग्धा मध्वः श्रोतन्त्यभितौ विरप्शाम्॥ ४.०५०.०३

बृहस्पते। या- यत्। परावत् परमा- श्रेष्ठं स्थानं भवतोस्ति। अतः- तस्मात् स्थानादागताः। ते- अमी। ऋतस्पृशः- प्रकृतिनियतिभूतसत्यस्पर्शिनः। आ- आभिमुख्येन। निषेदुः- उपाविशन्।

तुभ्यम्- त्वदर्थम् । खाता अवताः- प्रवणदेश इव । अद्रिदुग्धाः- स्थैर्योपलक्षितग्रावाभिषुताः ।
मध्वः- सोमा रसाः । विरप्शम्- मन्त्रान् शब्दयन्तः । श्रोतन्ति- स्रवन्ति ॥३॥

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानो महो ज्योतिषः परमे व्योमन् ।

सप्तास्यस्तुविजातो रवेण वि सप्तरश्मिरधमत्तमांसि ॥ ४.०५०.०४

बृहस्पतिः । प्रथमम्- आदौ । जायमानः- उद्भूतः । महः- महतः । ज्योतिषः- प्रकाशस्य । परमे-
श्रेष्ठे । व्योमन्- नभसि । चिदाकाश इति भावः । सप्तास्यः- सप्तसाधनभूमिकास्यः । तुविजातः-
बहुधोद्भूतः । सप्तरश्मिः- सप्तसाधनभूमिकास्थचित्किरणसम्पन्नः । तमांसि- अन्धकारम् । वि-
विशेषेण । अधमत्- अनाशयत् ॥४॥

स सुष्टुभा स ऋक्ता गणेन वलं रुरोज फलिगं रवेण ।

बृहस्पतिरुस्त्रिया हव्यसूदः कनिकदद्वावशतीरुदाजत् ॥ ४.०५०.०५

सः- असौ । सुष्टुभा- शोभनस्तुतिमयेन । ऋक्ता- दीप्तिमता । रवेण- मन्त्रशब्दमयेन । गणेन ।
फलिगम्- भेदैकदृष्ट्या सरन्तम् । फलिर्भेदः तेन गच्छतीति फलिगः । वलम्- आवरणम् । वल
संवरणे । रुरोज- बभञ्ज । बृहस्पतिः । हव्यसूदः- हव्यप्रेरिकाः । वावशतीः- कामयमानाः ।
उस्त्रियाः- गाः । चिद्रश्मीन् । कनिकदत्- शब्दयन् । बृहस्पतिर्वागाधारभूतमेधाधिदेवतेति कारणेनैतेषु
मन्त्रेषु शब्दो मुख्यः । उदाजत्- उद्धाटयति ॥५॥

एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे यज्ञैर्विधेम नमसा हविर्भिः ।

बृहस्पते सुप्रजा वीरवन्तो वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥ ४.०५०.०६

एवा- एवम् । पित्रे- अस्मज्जनकभूताय । विश्वदेवाय- सर्वदेवमयाय । वृष्णे- वर्षकाय । यज्ञैः-
उपासनैर्दानैः सङ्गतिकरणैः । हविर्भिः- चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्यैः । नमसा- नमस्कारेण ।
विधेम- परिचरेम । बृहस्पते । सुप्रजाः- सुसन्ततियुक्ताः । वीरवन्तः-

दानवीरकर्मवीरयुद्धवीरसखायः। वयम्। रयीणाम्- दानयोग्यसम्पदाम्। पतयः। स्याम- भवेम ॥६॥

स इद्राजा प्रतिजन्यानि विश्वा शुष्मेण तस्थावभि वीर्येण।

बृहस्पतिं यः सुभृतं बिभर्ति वल्गूयति वन्दते पूर्वभाजम् ॥ ४.०५०.०७

यः। पूर्वभाजम्- पूर्वैर्भजितम्। बृहस्पतिम्। सुभृतम्- सुष्ठु हृदये धृतम्। वल्गूयति- स्तौति। वन्दते- नमस्करोति। सः- असौ। राजा- स्वामी। विश्वा- सर्वाणि। प्रतिजन्यानि- शत्रुबलानि। शुष्मेण- बलेन। वीर्येण। अभि तस्थौ- अधितिष्ठति ॥७॥

स इत्क्षेति सुधित ओकसि स्वे तस्मा इळा पिन्वते विश्वदानीम्।

तस्मै विशः स्वयमेवा नमन्ते यस्मिन्ब्रह्मा राजनि पूर्व एति ॥ ४.०५०.०८

यस्मिन्। राजनि। ब्रह्मा- बृहस्पतिः। पूर्वः- प्रथमं पूज्यः सन्। एति- गच्छति। सः। सुधितः- शोभनध्यानयुक्तः। स्वे ओकसि- स्वगृहे। क्षेति- निवसति। तस्मै। विश्वदानीम्- सर्वदा। इळा- भूमिः। पिन्वते- वर्धते। तस्मै। विशः- प्रजाः। स्वयमेव- बलात्कारं विना प्रेम्णैव। नमन्ते ॥८॥

अप्रतीतो जयति सं धनानि प्रतिजन्यान्युत या सजन्या।

अवस्यवे यो वरिवः कृणोति ब्रह्मणे राजा तमवन्ति देवाः ॥ ४.०५०.०९

यः। राजा। अवस्यवे- रक्षाकामाय। ब्रह्मणे- बृहस्पतये। वरिवः- हव्यानि। कृणोति- करोति। सः। अप्रतीतः- अप्रतिगतः। प्रतिजन्यानि- शात्रवाणि। सजन्या- मैत्राणि। धनानि। सम्- सम्यक्। जयति। तम्। देवाः- देवताः। अवन्ति- रक्षन्ति ॥९॥

इन्द्रश्च सोमं पिबतं बृहस्पतेऽस्मिन्यज्ञे मन्दसाना वृषण्वसू।

आ वां विशन्तिवन्दवः स्वाभुवोऽस्मे रयिं सर्ववीरं नि यच्छतम् ॥ ४.०५०.१०

इन्द्रः- ईशनाधिदेवता। च। बृहस्पते- मेधाधिदेवता। मन्दसाना- तुष्यन्तौ। वृषण्वसू- सम्पद्वर्षकौ। अस्मिन्- एतस्मिन्। यज्ञे- देवपूजायां दाने सङ्गतिकरणे। सोमम्- रसम्। पिबत-

अनुभवत । वाम्- युवयोः । स्वाभुव इन्दवः- हृदयक्लेदनशीला अध्यात्मरसाः । आ विशन्तु-
प्रविशन्तु । अस्मे- अस्मै । सर्ववीरम्- सकलवीर्यसम्पन्नम् । रयिम्- दानयोग्यसम्पदम् । नि
यच्छतम्- दत्तम् ॥१० ॥

बृहस्पत इन्द्र वर्धतं नः सचा सा वाँ सुमतिर्भूत्वस्मे ।

अविष्टं धियोँ जिगृतं पुरंधीर्जजस्तमर्योँ वनुषामरातीः ॥ ४.०५०.११

बृहस्पते- मेधाधिदैवत । इन्द्र- ईशनाधिदैवत । नः- अस्मान् । वर्धतम्- वर्धयतम् । सा । वाम्-
युवयोः । सुमतिः । अस्मे- अस्माकम् । सचा- सहैव । भूतु- भवतु । धियः- अस्मच्चित्तधारणाः ।
अविष्टम्- रक्षतम् । पुरन्धीः- पुरुधारणाशक्तीः । जिगृतम्- प्रबुध्यतम् । अर्योँ वनुषाम्-
आर्यसम्भजनशीलानाम् । अरातीः- शत्रून् । जजस्तम्- नाशयतम् ॥११ ॥

Dr. Ranganatha